

УДК 821.51.

Панова Зенуре Сейрановна, старший преподаватель кафедры крымскотатарской филологии, Института филологии, ФГАОУ ВО "Крымский федеральный университет имени В.И. Вернадского", г. Симферополь, республика Крым, Российская Федерация

e-mail: zenure.mussa@mail.ru

ДЖЫНГЪЫЗ ДАГЪДЖЫНЫНЪ «ОЛАР ДА ИНСАН ЭДИ»
РОМАНЫНДА НЕСИЛЛЕР АРАСЫНДА ХАЛЕФИЕТ ВЕ ЗЫДДИЕТ
(ПРОБЛЕМА «ОТЦОВ» И «ДЕТЕЙ» В РОМАНЕ ДЖИНГИЗА ДАГДЖИ
«И ОНИ БЫЛИ ЛЮДЬМИ»)*

Аннотация. В данной статье проанализировано произведение Джингиза Дагджи «И они были людьми». Основная задача данного анализа – показать взаимоотношения, противоречия в отношениях «отцов» и «детей». Для достижения цели были использованы работы литераторов, таких как: Эмирова А.М., Кандымов Ю., Усеинов Т.Б. и др.

Ключевые слова: взаимоотношения, анализ, противоречия, конфликт, эпоха, традиции, народ, герой.

Panova Zenure Seyranovna, Senior lecturer, department of crimean tatar philology, Institute of philology, Crimean Federal University named after V.I. Vernadsky ", Simferopol, Republic of Crimea, Russian Federation

e-mail : zenure.mussa@mail.ru

THE PROBLEM OF "FATHERS" AND "CHILDREN" IN JINGIZ DAGJI'S
NOVEL "AND THEY WERE PEOPLE")

* Статья прочитана на V Всероссийской научно-практической конференции «Тюркология: вчера, сегодня, завтра» (22 апреля 2021 года). Организатором мероприятия выступила кафедра крымскотатарской филологии Института филологии (структурное подразделение) ФГАОУ ВО "Крымский федеральный университет им. В.И. Вернадского" (г. Симферополь, Россия)

Annotation. This article analyzes the work of Jingiz Dagji "And they were people." The main task of this analysis is to show the relationship, contradictions in the relationship between "fathers" and "children". To achieve this goal, the works of writers were used, such as: Emirova A.M., Kandymov U., Useinov T.B. and etc.

Key words: relationships, analysis, contradictions, conflict, era, traditions, people, hero. Макъаледе несиллер арасында

КИРИШ. Аньлашылмамазлыкъ, конфликт пейда олгъанына себеплери сечилип талиль этильди. Языджы буюк усталыкънен эки несильни де, олар арасындаки мунасебетлерини акс эте. Айны шу мевзу кырымтатар эдебиятында керекли дереджеде огренильмеди.

Кандымов Ю. [11], Усеинов Т.Б. [12, 13] киби эдебиятшынасларнынъ ишлеринен къулланылды. Теклиф этильген макъаледе Дж. Дагъджынынъ «Олар да инсан эди» романы талиль этильмекте.

Ишнинъ макъсады – эсерде несиллер арасындаки халефиет ве зыддиетни косьтермек.

ЭСАС КЪЫСЫМ. XIX асырнынъ экинджи ярысында Русие девлетчилигинде оляаткъан инкишафыны, денъишмелерини бир тарафтан ве, несиллер арасындаки денъишювни экинджи тарафтан И.С. Тургеневнынъ «Бабалар ве балалар» романы мисалинде корьмек мумкюн. Языджынынъ усталыгъыны эсернинъ нетиджесинде олып кечкен трагик чезилюви акс эте. Языджы усталыкъ теджрибесинен шу актуаль меселелерни айдынлата, амма, озюнинъ нокътай – назарларына эсасланып, темелли, сонъунадже талиль этип оламады. Не ичюн несиллер арасында аньлашылмамазлыкъ, конфликт пейда олды? Себеплерден бириси бу – табий илимлерининъ тез вакъыт ичинде инкишаф этюви ве ахыры – сонъу балларнынъ анъыны денъиштирмеси, нетиджесинде бир тарафтан рухий, ахлякый, экинджи тарафтан маддий инкишаф озъара тартышмаларгъа далдылар [17].

Бир сыра себеплерден, несиллернинъ апансыздан анъында олып кечкен

денъишмелер, къырымтатар джемиетине хас дегиль эдилер. Биринджи ве эсас себепи – бу асырлар девамында къуветленген ве бизим кунюмизгедже етип кельген, ахлякый джеэттен къангъа синъген «баба» несильге урьметлиги. Экинджиден, Къырымда девлетчилик ёкъ этильген сонъ этник тасили инкишаф этмегени. Къырым запт этильген сонъ, 130 йыл девамында, халкъ тасили инкишаф этмейип, эвель – эзельдеки (Герайлар девириндеки) сыфатында девам этмекте эди. Мында шуны да къайд этмек керек ки, ханлыкъ девиринде Къырымдаки эр бир джан мусульман окъумагъа ве язмагъа биле эди. Амма о замандаки тасильнинъ, вакъыт кетикче, инкишаф этмеген темели ве сиясий алы, о замандаки схоластик мектебининъ инкишаф ёлунда мания олды. XX асырда, Къырымда, 500 мектеб ве 16-17 бинъ талебе бар эди, демек не къадар тасиль дереджеси зайыф олгъаны акъкъында лаф юрьсетсек де, шуны да къайд этмелимиз - Къырымда яшагъан эр бир инсаннынъ окъумагъа имкяны бар эди.

Миллий джемиетининъ инкишаф этмегени себебинъден, бир ерде тургъаны халкънынъ къаранлыгъынен, джаиллигинен багълы дегиль де, чаресизликнен багълы эди.

И. Гаспринскийнинъ «Терджиман» меджмуасы халкъ ичюн теселли олды. О заман русие ичюн къырымтатар авам халкъынынъ зиядесинен окъумагъа бильгени акъылгъа сыгъмагъан бир адисе эди. Эр бир къавеханеде газет бар эди. Амма окъулгъан малюматны эр кес озюнджесине менимсей эди. Эски несиль векиллери яшларнынъ арекетлерини къабул этмей эдилер, яшлар исе не къадар прогрессив тюшюнселер де буюклерининъ сёзюнден чыккып оламай эдилер. Эски несильнинъ анында, чокъ земаневий шейлерни аныламагъанлары нетиджессинде, тюрлю фикирлер пейда ола эди. Юкъарыда айткъанымызгъа аит мисаллерини Джынъгъыз Дагъджынынъ «Олар да инсан эди» романында тапа билемиз.

Бекир озь эвининъ янында эки рус иджретчини коръгенинен акъылында тек озюне белли малюматны темеллештире. Иджретчилерден къартны, эвель къызы Айше газетте окъуп суретини косътерген, Карл Маркска ошата, амма, кене де ады ят, онъайтсыз (адында зиядесинен тутукълар) кельгени себебинден

Кала Малагъа денъиштире: «яшнынъ сакъалы сары ве сийрек эди, сачлары бир такъие киби тос - тогerek кесик эди, сачларынынъ уджлары къашларына, къулакъларына саркъа эди. Ихтияр сакъалы, сачлары иле дюнь акъшам Айшенинъ окъугъан газетасындаки Кала Маланынъ ресимине чокъ бенъзей эди» [1, с.51].

Эсма: «...Хатырлайсынъызмы, Айше дюнь акъшам газетада бир ресим корьген эди, комолизманынъ сакъаллы бабасыны! Шу сакъаллы Кала Мала олмалы, янында да огълу, комолизма...» [2, с.137].

Айше: «О Карл Маркс дегиль, ана, – деди. – Карл Маркс юз йыл эвель ольди. Коммунизма да адам дегиль, бир партиядыр, бир тешкилят» [2, с.138].

«Баба» ве «бала»ларнынъ нокътай – назарлары бам – башкъа олгъанына бакъмаздан, яшлар яхшылыкънен, сабырнен «баба»ларына озьлерининъ фикирлерини анълаталар, «баба»лар исе айыры алларда динъленелер

«балларынынъ» айткъан я да оларны тузеткен сёзлерине, фикирлерине. Амма бу анъламларгъа бакъмаздан буюклернинъ нуфузы юксекликте.

Эсерде икяе этильген койде де ичтимаий ал денъишти. Къавеханлерде айтылгъан лафлар, адет узьре кеткен омюр бозулды. Янъы ве анълайышлы олмагъан шейлерни анъаневий дюньябакъышлары «баба» несили къабул этмеге азыр дегиль эди. Инсанлар насыл арекетлер япмагъа керек олгъаныны анъламай эдилер, амма арекетлерининъ вакъыты кельгенини сезе эдилер. Олар бири – биринен акъыл танышып, ярдым къыдыра эдилер. Бойле бухран ал бир де бир тарафкъа чезильмек керек эди.

«Баллар» тарафындан Селим адлы яш генчининъ симасы эсерге кирьсетиле. Онынъ лафлары «баба» несильни ачувландыра. Койдешлер онъы мыскъылай, бабасындан исе котекте ашай. О, «бойле керек» ве «бойле эр кес тюшюне» деген фикирлерини асылында къабул этип оламай. Селим, озьунинъ дюньябакъышларыны бир кимсеге уйгъунлаштырмай, оськен сайын фикирлери темеллеше. Бекирнинъ темеллешкен ве Селимнинъ энди шекилленип башлагъан мевамлары конфликт алына келелер: «-Яшларгъа агъыз ачтыртмайсынъыз, Бекир агъа! Бабам да тыпкъы сен киби. Лаф этмеге

бильмейсинъиз, дей манъа. Тюръмеге кенеф деп, аз къалдынъ йигирми беш адамнынъ бойнуны урмагъа, дегени четте турсын, бир де котек ашадым. Лаф этмеге бильмей экенмиз, къабат кимде, биздеми? Эдем, сизде!

– Охо – хо, лафкъа бакъ, лафкъа!

– Озюнъиз окъумадынъыз, бизни де окъутмадынъыз. Бабама, мени Ялта мектебине бер, деп риджа эттим. Улан, сен топракъ адамысынъ, инсан топракъны быракъып мектепте отурырмы? – деди, Бекир дайы! ...Асылында, лафны мектепте окъугъан билир. Сиз эвельдже окъуп, бизни де окъуткъан олсанъыз бугунъ о ёлны руслар дегиль де, биз япар эдик. Асфальтны да биз тёшер эдик, афтанабиле де биз минер эдик. – Эх! Шимди биз неге яраймыз? Таш ташымагъа, Иван кибилернинъ эмирлерини динълемеге! – деп Селим сусты...» [7, с.4].

Языджи психологик джеэттен яш несильни косътере. «Балларнынъ» анълары ахыр замандан кельген адетлерге бойсунмагъа истемейлер. Олар этрафтаки шараитларгъа уйгъунлашып яшамакъны, олгъан омюрнинъ кетишатына уймакъны къабул этмейлер. Олар омюр къурумыны денъиштирмек макъсадынен арекетлерде булунмакъ истейлер ве «бабалардан» ярдым беклейлер.

Селимнинъ айткъан сёзлерининъ тесирини языджи бизге Бекирнен Энвернинъ сималарынен ачыкъландыра: – «Бекирнен Энвер индемейип отуралар, агъызларыны ачып бир сёз айтмайлар. Дерсинъ, Селимнинъ сёзлери юреклерине окъ киби саплангъан. Экисининъ де сарылтым черелеринде кузь япракъларынынъ хафиф аллыгъы бар эди. Бекирнинъ юрегиндеки яныкъ Энвериндекинден даа терен, даа гъарип олмалы: Бекир не тарлагъа, не Къушкъаягъа, не Энверге бакъа. Башы яваш - яваш коксюне эне, козьлери думанлана. Аякълары арасындан топракъкъа бакъып, озъ – озюне айткъандай: «Бала догърусыны айтты!» – деди. Селимнинъ догъру айткъаныны янында индемейип отургъан Энверге дегиль де, аякълары астындаки топракъкъа эшиттирмек истер киби, текрарлады: – Догъру-у!

Озюнден нефретленген киби Бекир юмрукъларыны сыкъты, козьлерини

юмды, ачты, чапасыны алып, Энвернинъ бетине бакъмайып, тарласына барды, тютюн фиделерини сувармакъ ичюн арыкъ ачмагъа башлады» [7, с.5].

Адет узьре бойле алларда оськен балалар бабаларынынъ фикирлерини, дюньябакъышларыны къабул этмейлер. Мында исе, яzydжы, эки несильнинъ менванлары конфликт шекилине кельгенлери ве къабур этмеген, инатлангъан тарафы хатасыны анълап итираф эткени акъкъында тарифлей. Къырымтатарлар арасында, къоранта ичинде (койлюлер бир къоранта иле яшайлар) багъ узюльмез, о тек къавийлешир.

Яzydжы «баба» ве «бала» проблеми узеринде язар экен, амма озюнинъ мунасебетини, эсер девамында, бильдирмей. Тек романнынъ сонъунда, окъуйыджы, муэллифнинъ кимнинъ тарафдары олгъаныны анълай. О, миллетнинъ келеджегини, Алимни, Селимнинъ къолунда къалдыра: «...Аят бу...Заваллы Бекир эмдже Мачигим бузавлайджакъ деп бекледи – бекледи бакъ бу ишке, Мачикнинъ ахырына ким кирьди...Мачик догъурмады, ольди. Озю Къушкъаянынъ астында джан берди, бизимкилерни сюрдилер, мен къачтым да къайда бардым, Алимчик? Бекирнинъ ахырына бардым! Не ичюн бардым, Алимчик? Мачикни корьмеге бардыммы? Ёоо! Сени арамагъа бардым...Сени таптым, Алимим!...Лякин къоркъма! Мен сени адам этеджегим, окъутаджагъым!...» [10, с.18].

Яzydжы миллетнинъ келеджегини яш несильде коре. Эгер де миллий тербиени, урф-адетлерини, Ватангъа севгини ашламасыны «баба»лар несильнинъ омузларында къалдыра, миллетнинъ келеджегини исе яшларгъа авале эте.

Къулланылгъан эдебият:

1. Дагъджы Дж. «Олар да инсан эди» [роман] / Джынгъыз Дагъджы; [Ю. Кандымнынъ терджимеси] – Йылдыз. – 1992 – №5-6. – С. 9-53.
2. Дагъджы Дж. «Олар да инсан эди» [роман] / Джынгъыз Дагъджы; [Ю. Кандымнынъ терджимеси] – Йылдыз. – 1993 – №1- С. 127-160.
3. Дагъджы Дж. «Олар да инсан эди» [роман] / Джынгъыз Дагъджы; [Ю.

Кандымнынъ терджимеси] – Йылдыз. – 1993 – №2 – С. 52-95.

4. Дагъджы Дж. «Олар да инсан эди» [роман] / Джынгъыз Дагъджы; [Ю. Кандымнынъ терджимеси] – Йылдыз. – 1993 – №3 – С. 15-63.

5. Дагъджы Дж. «Олар да инсан эди» [роман] / Джынгъыз Дагъджы; [Ю. Кандымнынъ терджимеси] – Йылдыз. – 1993 – №4 – С. 3-51.

6. Дагъджы Дж. «Олар да инсан эди» [роман] / Джынгъыз Дагъджы; [Ю. Кандымнынъ терджимеси] – Йылдыз. – 1993 – №5-6 – С. 3-40.

7. Дагъджы Дж. «Олар да инсан эди» [роман] / Джынгъыз Дагъджы; [Ю. Кандымнынъ терджимеси] – Йылдыз. – 1994 – №2 – С. 3-34.

8. Дагъджы Дж. «Олар да инсан эди» [роман] / Джынгъыз Дагъджы; [Ю. Кандымнынъ терджимеси] – Йылдыз. – 1994 – №4 – С. 3-42.

9. Дагъджы Дж. «Олар да инсан эди» [роман]. / Джынгъыз Дагъджы; [Ю. Кандымнынъ терджимеси] – Йылдыз – 1994 – №5 – С. 3-24.

10. Дагъджы Дж. «Олар да инсан эди» [роман] / Джынгъыз Дагъджы; [Ю. Кандымнынъ терджимеси] – Йылдыз. – 1994 – №6 – С. 3-31.

11. Къандым Ю. «Къырымны ичимде ташыйым» // Йылдыз. – 1992. – №5-6. – С.3-8.

12. Къырымтатар иджрет эдебияты – Тертип эткенлер: Къуртумеров Э.Э., Усеинов Т.Б., Харахады А.М. – Симферополь, 2002. – 255 с.

13. Усеинов Т.Б. Крымскотатарский бармак. – Монография. Книга 7. – Симферополь: КРП "Издательство «Крымучпедгиз», 2014. – 126 с.

14. Хатыраларда Дженгъыз Дагъджы. – Тертип эткен Ю. Къандым. – Симферополь, 2000. – 105 с.

15. Dağcı C. Onlar da insandı. Roman. – İstanbul: Ötüken, 1997. – 448 с.

16. Kocakaplan İ. Cengiz Dağcı'nın Dört Romanı. – Milli Eğitim Bakanlığı. Çağdaş Yazarlar Dizisi; Bilim ve Kültür Eserleri Dizisi. İstanbul, 1992.

17. Kocakaplan I. Kırımdan Londra'ya Cengiz Dağcı. – İstanbul, 1998. – 288 с.